

A FOLIGNÓI (OLASZORSZÁG) SANTA CROCE APÁTSÁG: EGY INTERDISZCIPLINÁRIS KUTATÁSI PROJEKT

ELEONORA SCOPINARO, HAJDU TAMÁS, PAP ILDIKÓ, SZENICZEY TAMÁS

Az olaszországi Foligno közelében, Sassovivóban található Santa Croce (Szent Kereszt) apátságot vizsgáló kutatási projekt hivatalosan 2012-ben indult el: az épületegyüttes vizsgálatának alapjait Giovanni Carbonara és Lia Barelli, a római La Sapienza Egyetem tanárai vetették meg. A jelenleg is folyó kutatás célja az építmények átfogó, interdiszciplináris vizsgálata, a komplexum építészeti és használati fázisainak feltárása. A kutatás elsődlegesen a materiális aspektusokra, így az épületszerkezetek rétegtanára és az építőanyagok vizsgálatára fókuszált. A tekintélyes mennyiségű levéltári iratanyag ugyanis nem nyújt elég-séges támpontot az épületek egymást követő átalakításainak történeti rekonstruálásához, és csak a régészeti anyag segítségével sikerült fényt deríteni a műemléki együttes történetének néhány eddig ismeretlen szakaszára. Az egyedülálló épületegyüttes sajátosságainak és a vizsgálati módszerek multidiszciplináris jellegének köszönhetően az évek során olasz és külföldi szakemberek egyre népesebb csapata kapcsolódott be az apátság építészeti fázisainak kutatásába.

A középkori templom feltételezett eredeti alaprajzának meghatározását követően, 2014-ben került sor az első régészeti feltárássra a római La Sapienza Egyetem műemlékvédelmi és tájépítészeti doktori iskolájának szervezésében, az "Amici dell'Abbazia di Sassovivo" (A Sassovivói Apátság Baráti Köre) egyesület támogatásával. Az ásatás eredményei minden várakozást felülmúltak, ugyanis jóval összetettebb komplexumot tártak fel annál, mint amit a kutatók előzetesen feltételeztek. Ezért újabb ásatásokra került sor (2015-ben, 2016-ban és 2017-ben), melyekben a Gregoriana Pápai Egyetem Egyházi Kulturális Javak Tanszéke, a Perugiai Egyetem Fizikai és Geológiai Tanszéke, valamint a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Embertani Tanszéke, illetve a szintén budapesti Természettudományi Múzeum kutatói is részt vettek. (Fig.1.)

1.kép: A sassovivói apátság egy 17. századi térképen. Gerardi Mercatoris Atlantis Novi Pars III, közli H. Hondium (F. CASSANO, Perugia e il suo territorio. Incisioni dal XV al XIX secolo, Perugia 1990, 56).

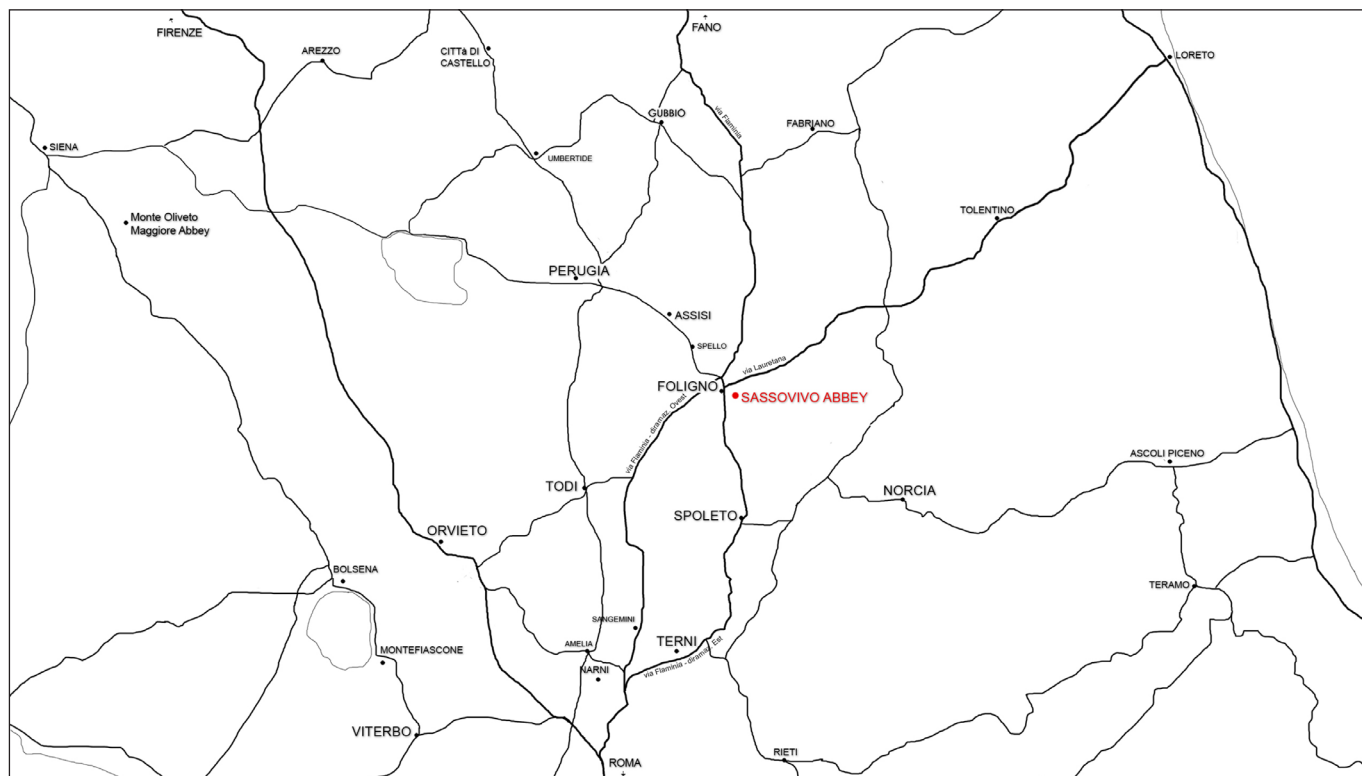
A SASSOVIVÓI APÁTSÁG ÉPÜLETEGYÜTTESE

A bencés szerzetesek által 1080 körül alapított sassovivói Santa Croce Apátság Foligno városától hozzávetőleg hat kilométerre, a Monte Serrone lábánál, védelmi szempontból és az építőanyagok közelsége folytán egyaránt kedvező helyen épült.¹

Foligno városa a pre-római eredetű, majd a római hódítást követően a Kr. e. 4–3. században kiépült Via Flaminia közvetlen közelében alakult ki. (Fig. 2.) Az út a hozzá csatlakozó útvonalak hálózatával együtt már a kezdetektől összekapcsolta Rómával és Lazióval (Latium) a mai Umbria, Marche és Romagna tartományok jelentősebb városait. Ez meghatározta a terület fejlődését, és nem csak a gazdasági, hanem a kulturális túlélést is biztosította a nagyobb válságok és a látszólagos hanyatlás időszakában.² A Via Flaminia

¹ A. Baldanza: Le Pietre da costruzione e ornamentali del complesso abbaziale. In: Lia Barelli – Roberta Loreti – Maria Romana Picuti – Roberta Taddei (szerk.): *Oltre le Carte II*, megjelenés alatt.

² Albanesi: Indagini a Santa Maria in Campis di Foligno: una fase tardo-antica a Fulginia. *Bollettino storico della città di Foligno* XXXVII (2014), 560.

2. kép: A sassovivói apátság Közép-Itáliában (Grafika: Eleonora Scopinaro)

közelsége a Római Birodalom bukása után is meghatározó szerepet játszott a közép- és észak-olasz területek történetében, különösen a késő ókori és a középkori időszakban.

A 13. századtól kezdődően a Via Laetana is jelentőssé vált, amely a Rómából az adriai partvidéken fekvő Loretóba irányuló zarándoklat útvonalául szolgált. Ez az útvonal éppen Folignónál, Sassovivo környékén ágazott el a Via Flaminiatól, és innen vezetett a Chienti völgyén és Tolentino városán keresztül egészen Loretóig. Ennek az útvonalnak is köszönhető, hogy a késő középkori, illetve reneszánsz források tanúsága szerint a térségben élénk kereskedelmi forgalom zajlott: Marche és Umbria tartományok területén keresztül hatalmas mennyiségű árucikk áramlott Rómába egyrészt az itteni városokból, másrészt ezeken keresztül Közép-Európából és Ázsiából.

A kolostor elődjét a 11. század utolsó negyedében alapította Sassovivóban egy Mainardo nevű remete, aki feltehetően a Monte Catria térségében – Folignótól hozzávetőleg nyolcvan kilométerre – fekvő Santa Maria di Sitria kolostorból érkezett ide. Ebben az időszakban épült a közelben álló Beato Alano (Boldog Alanus) kriptája, amely a feltevések szerint a legelső, soha be nem fejezett templom kezdeményének tekinthető. Egy 17. századi történész, Ludovico Jacobilli szerint a területet, amelyen a mai apátság később megépült, egy helybéli gazdag család adományozta a szerzeteseknek, és a védelmüket is biztosította.³

Foligno, valamint a Via Flaminia és Laetana közelsége minden bizonnyal elősegítette az apátság felvirágzását az évszázadok során: a 14. század közepére Sassovivo Közép-Itália egyik leggazdagabb kolostora lett, nagy számú birtokkal rendelkezett Umbriában és Lazióban.⁴ Birtokai közé tartozott a pápák hajdani hivatalos rezidenciájaként szolgáló római SS. Quattro Coronati székesegyház a Lateráni Palota közelében.⁵ (Fig. 3.)

³ Lodovico Jacobilli: *Cronica della chiesa e monastero di Santa Croce di Sassovivo nel territorio di Foligno*. Foligno, 1653, 2.

⁴ Jacobilli szerint a sassovivói kolostor birtokai közé fénykorában 92 másik kolostor, 41 templom és 7 ispotály tartozott Foligno, Spoleto, Assisi, Perugia, Todi, Terni, Camerino, Amelia, Bagnoregio, Orte és Róma püspökségének területén. Lodovico Jacobilli: *Cronica della chiesa e monastero di Santa Croce di Sassovivo nel territorio di Foligno*. Foligno, 1653, 10.

⁵ Lia Barelli: *Oltre le Carte, dentro le pietre*. In: Lia Barelli – Roberta Loreti – Maria Romana Picuti – Roberta Taddei (szerk.): *Oltre le Carte. L'abbazia di S. Croce di Sassovivo presso Foligno e la sua realtà materiale* (Perugia: Fabrizio Fabbri editore, 2014); Lia Barelli: *Il complesso monumentale dei SS. Quattro Coronati a Roma*. Roma, 2009; Lia Barelli: *Il chiostro cosmatesco*. In: Lia Barelli (szerk.): *La fontana del chiostro dei SS. Quattro Coronati a Roma. Storia e restauri*. Roma, 2006, 59–67.

3. kép: Sassovivo, a Szent Kereszt Apátság satellitképe.

(Forrás: <http://www.googlemaps.com>; grafikai feldolgozás: Eleonora Scopinaro)

A sassovivói épületegyüttes azért is különösen figyelemreméltó, mert feltehetően egy korábbi erődítményre épült, és az egymást követő építési és átalakítási munkálatoknak köszönhetően az évszázadok során sokszor megváltozott a formája.

Az apátság virágkora a 12. századtól a 14. század közepéig tartott: ekkor épült meg a templom, a kerengő és a vízvezeték. A templom többszöri, román és gótikus átalakítások nyomait mutatja, melyeket a régészeti feltárás is megerősített. A kerengő és a hozzá csatlakozó épületrészek építése feltehetően 1222-ben kezdődött a délkeleti dormitóriummal, ezt követte a belső udvar kialakítása 1229 és a 13. század közepe között.

A 15. században – az időközben bekövetkezett politikai és társadalmi változások eredményeként – Közép-Itália legnagyobb részén számottevően meggyengültek a szerzetesrendek. A sassovivói apátság épületegyüttese károkat szenvedett, majd 1486-ban Monte Oliveto szerzeteseinek birtokába került át, és a helyzet így is maradt egészen 1834-ig. Az olivetánus szerzetesek jelentősen átépítették a kolostort, hogy a meglévő épületeket alkalmassá tegyék az új igények kiszolgálására, így többek között megfelelő lakosztályt alakítottak ki a mindenkori apát számára. Az olivetánus fennhatóság idején (1623-ban) sor került a kerengő, valamint a templom (a 18. század derekán) átalakítására is. Ez utóbbit jelentősen lekicsinyítették (a templomhajó hossza csaknem felére csökkent), ráadásul a munkálatok befejezését követően a templomot már alig használták, mert a *canonica visitatio*-k tanúsága szerint az apátság már 1776-ban lakatlan volt.⁶ Ezt követte 1798-ban a szerzetesrendek Napóleon általi feloszlata, aminek következtében az apátság végleg hanyatlásnak indult. Az 1814 utáni restauráció sem tudta immár megfordítani a sorsát: az olivetánus szer-

⁶ Liliana Ninarello: Per un approfondimento sull'intervento di Carlo Murena nella chiesa abbaziale. In: Lia Barelli – Roberta Loreti – Maria Romana Picuti – Roberta Taddei (szerk.): *Oltre le Carte. L'abbazia di S. Croce di Sassovivo presso Foligno e la sua realtà materiale* (Perugia: Fabrizio Fabbri editore, 2014), 94–99.

4. kép: A sassovivói apátság kerengője 1879-ben, a restaurálási munkák kezdete előtt (M. FALOCI PULIGNANI, *Del chiostro di Sassovivo presso Foligno. Memorie epigrafiche, Foligno 1879*)

5. kép: A kerengő 2014-ben, a restaurálási és helyreállítási munkálatokat követően (Fotó: Eleonora Scopinaro)

zetesektől elvett apátság előbb a folignói püspöké lett, végül ismét bezárták, és a tulajdonjogát felosztották az államkincstár, a püspökség és egy magánszemély között.⁷

A 19. század végétől jelentős helyreállítási munkálatokra került sor az épületeken. Az 1885 és 1891 között megvalósult első restaurálás elsődleges célja az épületek, főként az “újra felfedezett” kerengő használhatóvá tétele volt. (Fig. 4.) A második fontosabb helyreállítás eredményeként a kerengő visszanyerte eredeti formáit, 13. századi arculatát. A későbbiekben is sor került építészeti beavatkozásokra az 1979-es, majd az 1997-es földrengés nyomán. Az utóbbi által okozott károk helyreállítása jelenleg is tart. (Fig. 5.).

RÉGÉSZETI RÉTEGTANI FELTÁRÁSOK

2014 és 2017 között négy ütemben folytak régészeti ásatások a sassovivói apátság területén, a római La Sapienza Egyetem műemlékvédelmi és tájépítészeti doktori iskolájának részéről Lia Barelli, Maria Romana Picuti és Raffaele Pugliese, illetve a Pápai Gregoriana Egyetem képviseletében Ottavio Bucarelli irányításával. A feltárás a templom előtti tér, valamint a templom és a sekrestye jobb oldala melletti földterület egy részét érintette.⁸ (Fig. 6.)

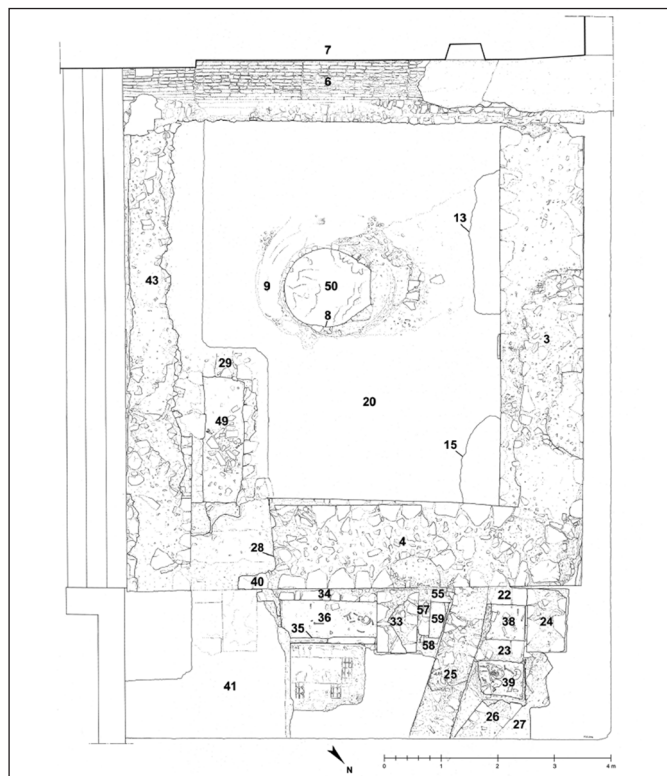
A régészeti ásatások során napvilágra került legrégebbi építmény a román stílusú templom eredeti homlokzata, amely a jelenlegi ásatási terület délkeleti határa mentén húzódott.⁹ Kettős terméskő falazatról van szó, amelyből a közbenső közüzalékos kitöltés zöme, valamint a külső kváderfalazat néhány részlete maradt fenn, a maradvány falvastagsága körülbelül 115 centiméter, ami feltehetően háromnegyede az eredeti falvastagságnak.¹⁰ A falszerkezet elemeinek kötését segíti elő, hogy a kváderek csonka gúla alakúak, és csak a külső felületük csiszolt, a többi felület elnagyolt, egyenetlen, és a kváderek keresztmetszete befelé gúlaszerűen csökken, elősegítve a közbenső habarcsos kitöltéshez való kötést. Noha a kváderek mérete és színe is sokféle, a falazat összességében mégis gondos és precíz munka benyomását kelti, mivel

⁷ M. Sensi: Le vicende storiche. In: *L'abbazia di Sassovivo a Foligno* (Silvani, Cinisello Balsamo, 1992), 40.

⁸ A sassovivói S. Croce apátság építésének és helyreállításának szakaszairól I. Lia Barelli – Roberta Loreti – Maria Romana Picuti – Roberta Taddei (szerk.): *Oltre le Carte. L'abbazia di S. Croce di Sassovivo presso Foligno e la sua realtà materiale* (Perugia: Fabrizio Fabbri editore, 2014), valamint Lia Barelli – Roberta Loreti – Maria Romana Picuti – Roberta Taddei (szerk.): *Oltre le Carte II*, megjelenés alatt.

⁹ Ugyanott: “a falnak két rövid szakasza maradt meg [...] melyek közül az egyik a keleti sarokban, a másik a jelenlegi falközben látható. A falazat többi részét teljesen lebontották, hogy újra felhasználják a kvádereket, így csak a habarccsal kevert kötőmelékből álló közbenső kitöltés maradt fenn”.

¹⁰ A hipotézis a templom teherhordó falazatának összehasonlító vizsgálatán alapszik.

6. kép: A sassovivói Szent Kereszt apátság. Az első ásatási idény során feltárt épületek felmérési rajza a stratigráfiai egységekkel (Lia Barelli, Michele Asciumi, Roberta Loreti, Liliana Ninarello, Maddalena Paolillo, Eleonora Scopinaro, 2014)

a kvádorsorok tökéletesen párhuzamosak, bár eltérő magasságúak. Ehhez a homlokzathoz csatlakozott egy oszlopos előcsarnok (narthex),¹¹ amelyet a kutatók feltételezen a sassovivói levéltár iratanyagában 1227 óta említett *paradisus*-szal azonosítottak.¹² Ennek az előcsarnoknak az északnyugati és északkeleti fala az ásatás területén volt, a délnyugati falát pedig beépítették abba az épületbe, amely a templom előtti teret erről az oldalról jelenleg határolja.¹³ Az előcsarnok falai is meglehetősen vastagok (150 és 160 centiméter közötti a vastagságuk) és szintén kváderkőből épültek, közbülső habarcsos kitöltéssel. Ez a falazat azonban nagyobb gondal megmunkált kváderekből és fejlettebb falazási technikával készült, ami a rétegtani és szerkezeti vizsgálat eredményével együtt azt támasztja alá, hogy későbbi hozzáépítésről van szó, amely a 13. században vagy a 14. század első felében készülhetett.¹⁴ (Fig. 7.) (Fig. 8-9.) (Fig. 10.)

Az építéshez felhasznált kőanyag csaknem egészét feltehetően helyben vagy a közvetlen közelben fejtették ki. A kutatók tudományos módszerekkel is megvizsgálták mind a falazatok köveit, mind pedig a velük érintkező környező felszíni geológiai réteget annak érdekében, hogy teljes pontossággal meghatározzák a kövek származási helyét, illetve hogy

hasonlóságokat vagy különbségeket tárjanak fel a kváderek beépítési és felhasználási módjában. Ezenkívül mintát is vettek mind a feltárt falazatokba beépített kváderekből és habarcsból, valamint az apátság területén található felszíni sziklából is, hogy meghatározzák a felhasznált építőanyagok morfológiai sajátosságait és összetevőit, s hogy ezeket összehasonlítsák a közelben előforduló anyagokkal.¹⁵

Az apátsági épületek falazatában található kőanyag vizsgálatát a kutatók a helyszínen végezték el, és csak néhány esetben került sor a levett minták laboratóriumi vizsgálatára. A falazatok vizsgálatának alapját a különböző falazási megoldásokról készített, majd rendszerezett fényképfelvételek képezték.

Az első ásatási idény eredményeinek köszönhetően sikerült régészeti adatokkal kiegészíteni a levéltári források elemzését és felállítani a templom középkori építési fázisainak hozzávetőleges időrendjét. Lia Barelli elemzése szerint kimutatható egy román építészeti fázis: ennek jellegzetes eleme a félköríves

¹¹ A román homlokzat kváderköveinek felületén az előcsarnok jelen állapot szerint hozzá nem érő falának vonalában fehéres elszíneződés figyelhető meg, ami valószínűleg a hajdanán utólagosan hozzáfalazott építmény habarcsrétegének a nyoma.

¹² «1227-től kezdődően viszonylagos gyakorisággal – négy év alatt hat alkalommal – fordul elő helymeghatározásként a *paradisus*, amely szintén nyitva áll külső személyek számára» Lia Barelli – Roberta Loreti – Maria Romana Picuti – Roberta Taddei (szerk.): *Oltre le Carte. L'abbazia di S. Croce di Sassovivo presso Foligno e la sua realtà materiale* (Perugia: Fabrizio Fabbri editore, 2014).

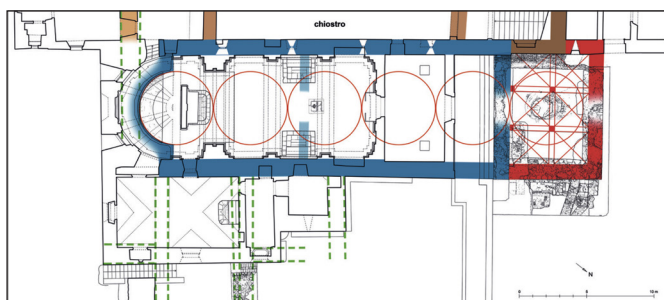
¹³ Az előcsarnok délnyugati falát behatóan vizsgálta Roberta Loreti: Un esempio di lettura stratigrafica: la parete sud ovest del sagrato In: Lia Barelli – Roberta Loreti – Maria Romana Picuti – Roberta Taddei (szerk.): *Oltre le Carte.. L'abbazia di S. Croce di Sassovivo presso Foligno e la sua realtà materiale* (Perugia: Fabrizio Fabbri editore, 2014), 60–68.

¹⁴ A kváderfalazat datálása jelen esetben több olasz tartomány építményeinek összehasonlításán alapszik, melynek rövid összefoglalása a szöveg második részében olvasható.

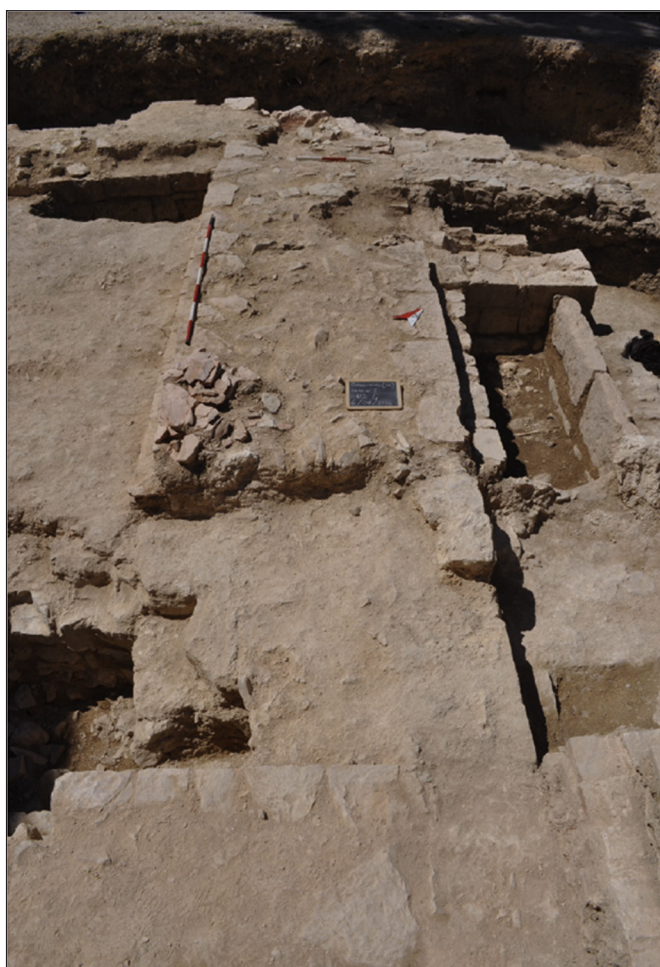
¹⁵ Amintavételt Lia Barelli és Angela Baldanza irányította, a mintákat a római La Sapienza Egyetem Építészettörténeti, Műszakirajz- és Restaurálás Tanszékének, illetve a Perugiai Tudományegyetem Fizika és Geológia Tanszékének laboratóriumában végezte el Elisabetta Giorgi építész, illetve Angela Baldanza.

7. kép: A sassovivói apátság templomkertjének délnyugati homlokzatfala. (Fotó: Roberta Loreti)

10. kép: A Szent Kereszt templom alaprajza a román korszakban. Kék: a templom román kori falai; barna: a dormitórium falai; piros: az előcsarnok (L. BARELLI, *Lettura delle fasi architettoniche della chiesa abbaziale*, in L. BARELLI, R. LORETI, M.R. PICUTI, R. TADDEI (ed.), *Oltre le Carte. L'abbazia di S. Croce di Sassovivo presso Foligno e la sua realtà materiale*, Perugia 2014, 54).

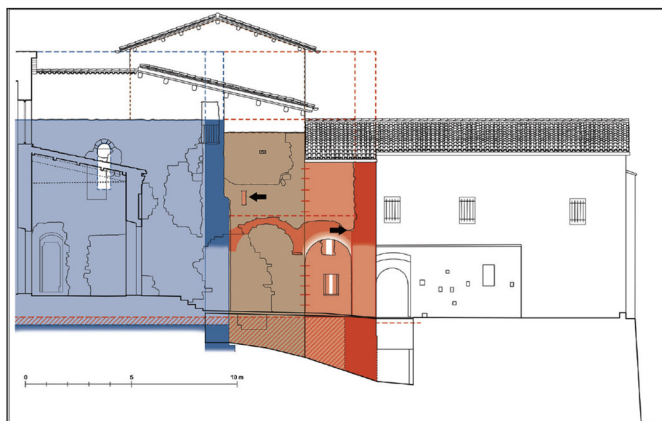

8-9. kép: Az előcsarnok (avant-corps) részei (Fotó: Maria Romana Picuti 2014)

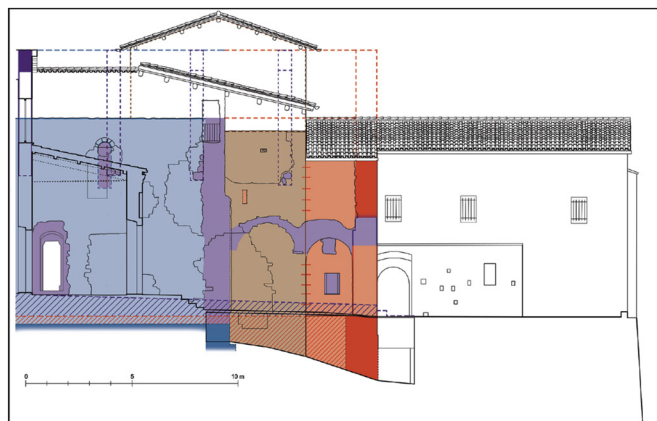
szentélyvégződés;¹⁶ a félkörív átmérője éppen egyötöde az épület hosszúságának. Ez a középkori templomok tervezésénél is széles körben alkalmazott arányrend fedezhető fel a Santa Maria di Sitria apátságban is, ahonnan a sassovivói kolostort megalapító Mainardo feltehetően elszármazott. A 13. században toldották az épülethez az előcsarnokot, melynek alapjai az ásatás során napvilágra kerültek, a falai pedig nyomokban ma is láthatók templom előtti térség délnyugati oldalán. Az előcsarnok valószínűleg kétszintes, oszlopcsarnokszerű építmény volt (mint a franciaországi galilée-k). (Fig. 11.) (Fig. 12) (Fig. 13)

Egy későbbi átalakítás során a templom belső tere jelentősen megnövekedett: a román templom homlokzatát elbontották, és a templom és az előcsarnok egybeépítésével egyetlen nagy belső teret alakítottak ki. A levéltári adatok és az alkalmazott technika figyelembevételével erre az átalakításra a 14. vagy a 15. században kerülhetett sor. A templomépület új tömege ugyanis összeegyeztethetetlen az előcsarnokkal – ame-

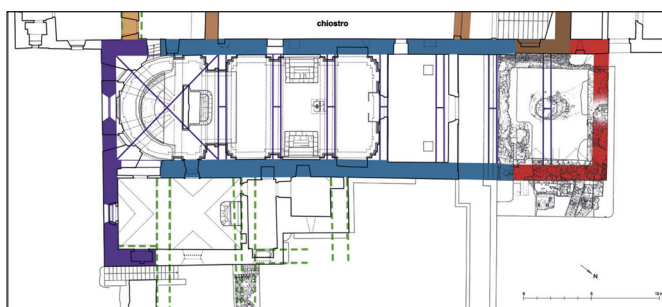
¹⁶ A szentélyt 2003-ban, az 1997-es földrengést követő hosszú, ma is zajló helyreállítási munkálatok alkalmával végzett ásatásai során találta meg Matelda Albanesi (Matelda Albanesi: *Le indagini archeologiche degli anni 2002-2003*. In: Lia Barelli – Roberta Loreti – Maria Romana Picuti – Roberta Taddei (szerk.): *Oltre le Carte. L'abbazia di S. Croce di Sassovivo presso Foligno e la sua realtà materiale* (Perugia: Fabrizio Fabbri editore, 2014).

11. kép: A sassovivói apátság délnyugati homlokzata. Kék: a román kori templom falai; barna: a dormitórium falai; piros: az előcsarnok (R. LORETI, *Un esempio di lettura stratigrafica: la parete sud ovest del sagrato*, in L. BARELLI, R. LORETI, M.R. PICUTI, R. TADDEI (ed.), *Oltre le Carte. L'abbazia di S. Croce di Sassovivo presso Foligno e la sua realtà materiale*, Perugia 2014, 64).

13. kép: A sassovivói apátság délnyugati homlokzata. Kék: a román kori templom falai; barna: a dormitórium falai; piros: az előcsarnok; lila: a hozzátoldott gótikus részek (R. LORETI, *Un esempio di lettura stratigrafica: la parete sud ovest del sagrato*, in L. BARELLI, R. LORETI, M.R. PICUTI, R. TADDEI (a cura di), *Oltre le Carte. L'abbazia di S. Croce di Sassovivo presso Foligno e la sua realtà materiale*, Perugia 2014, 66).

12. kép: A Szent Kereszt templom alaprajza a gótika korszakában. Kék: román kori falak; barna: a dormitórium falai; piros: az előcsarnok; lila: a gótikus falak (L. BARELLI, *Letture delle fasi architettoniche della chiesa abbaziale*, in L. BARELLI, R. LORETI, M.R. PICUTI, R. TADDEI (ed.), *Oltre le Carte. L'abbazia di S. Croce di Sassovivo presso Foligno e la sua realtà materiale*, Perugia 2014, 56).

lyet *paradisus* néven 1307-ig említenek a források –, valamint az épület fedését csúcsívekkel áthidalt belső pillérsor tartotta, amely Umbriában a 13–15. században alkalmazott megoldás.

E.S.

Fordította Gál Judit

ANTROPOLÓGIAI VIZSGÁLATOK

Az emberi maradványok vizsgálata nagy fontossággal bír, hiszen tovább bővíti ismereteinket a sassovivói Szent Kereszt apátság történetével kapcsolatban. Az antropológiai vizsgálatok általában a nem megállapítására és az életkor becslésére, illetve egyéb – elsősorban a népesség egészségi állapotával kapcsolatos – aspektusokra terjednek ki. A csontvá-

zak mint biológiai leletek, objektív betekintést nyújtanak az egykori demográfiai és egészségügyi viszonyokba. Egyes patológiai elváltozások gyakorisága és eloszlása fontos lehet a társadalmi-gazdasági helyzet és a környezeti háttér elemzése szempontjából is.

A temetkezési szokások értékelése során a vallási hiedelmek kérdését is figyelembe kell venni. A kereszténység szigorú szabályrendszere döntően meghatározta a temetkezések mikéntjét. Az elhunyt személyek megszentelt földbe való eltemetése volt az egyik legszigorúbb egyházi előírás. A megszentelt föld azt a területet jelenteti, amelyet liturgikus szertartás keretében megáldanak, illetve amely egy szent tárgy, például egy templom, vagy ereklye közelében található. Tekintve, hogy a keresztény temetkezésekre alkalmas helyszínek határai rögzítettek voltak, a befogadóképességük is behatárolódott. A hosszú ideig tartó használat a térbeli korlátok miatt a sírok túlszűförléséhez, az emberi maradványok tömegsírzerű felhalmozásához vezethetett, másrészt a csontok tárolására utólagosan osszáriumokat – csontkamrákat – is létrehozhattak, amelyekbe mint közös gyűjtőhelyre, a korábbi sírokban lévő maradványokat helyezték át. Mindemellett azokat a személyeket, akik haláluk után különleges tiszteletben részesültek, kiemelt helyekre temették, például a templomon belülre, vagy az oltár alá.

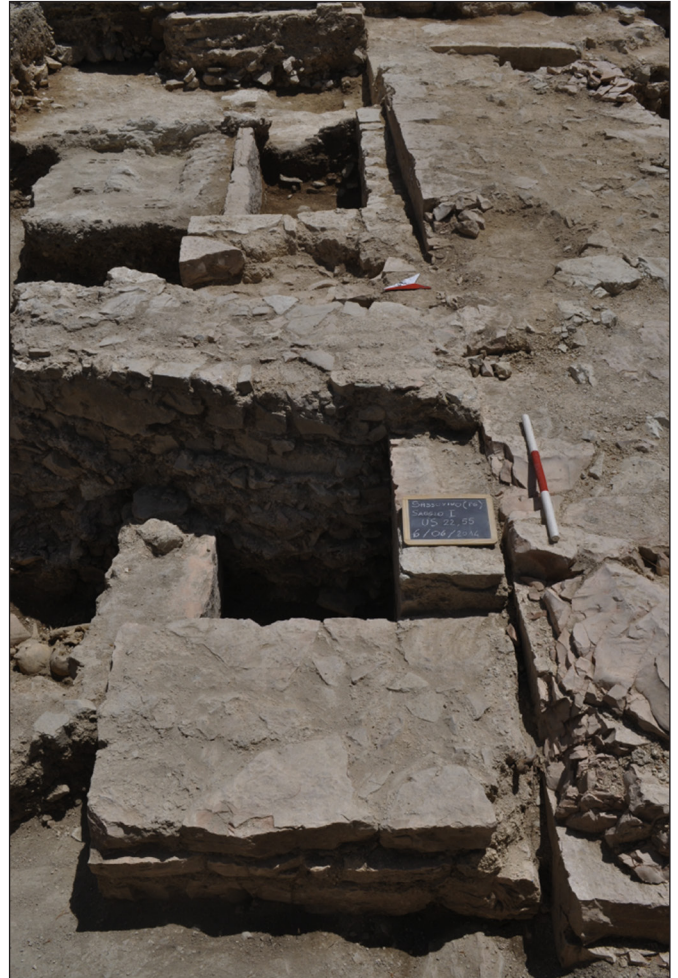
A sassovivói középkori apátságban 2014-15-ben, illetve 2016-ban végzett ásatások során, a templom eredeti falainak maradványai körül számos sírt találtak. Bár az antropológiai vizsgálat még nem fejeződött be, már több fontos megfigyelést tehetünk a temetkezési gyakorlat körülményeire, illetve az apátságban temetkező közösségre nézve.

TEMETKEZÉSI GYAKORLAT

A sassovivói apátságban felszínre került temetkezések típusai a keresztény temetkezési gyakorlatnak megfelelőek. Az emberi maradványok többsége az előcsarnok (*avant-corps*) területén, illetve az azt övező falak körül bukkant elő. (Fig.14-15.) A sírletelek száma nagyon alacsony volt, ahogy ez a keresztény temetkezéseknél tipikus. A maradványokat többnyire osszáriumokban találtuk meg, míg az önálló sírok száma alulreprezentált. A csontok anatómiai rendjéből és a testek pozíciójából következtetve az apátságnál előkerült osszáriumok mindegyike áttemetett – ún. másodlagos helyzetű – emberi maradványokat tartalmazott. Az osszáriumokat kőfalakkal határolták, a rendelkezésre álló tér tehát lehatárolt volt, a maradványokat ezért egymásra fektették.

A legnagyobb méretű osszáriumok a templom közelében, az előcsarnok északkeleti fala mellett kerültek elő. Többretegű betöltésük jelezte, hogy az elhunytakat több időbeli fázisban temették ide. Nem anatómiai rendben lévő, illetve nem teljes csontvázakról volt itt szó, és csupán az egyes testrészek (pl. gerincoszlop, felső végtagok, alsó végtagok, medenceöv) esetében figyelhettük meg, hogy egyben maradtak. Ez a jelenség arra utal, hogy a maradványok az elsődleges temetkezés után, többéves periódust követően kerültek új helyre. Mi lehetett ennek az oka? A helyhiány bizonyára elegendő ok volt ahhoz, hogy a “viszonylag” friss sírokat is új helyre tegyék. Másrészt a korabeli építkezések helyszínein előbukkanó sírok miatt a templomépület átépítése is eredményezhette osszáriumok kialakítását.

Az előcsarnokban talált osszáriumok jellegzetessége, hogy jelentősen kevesebb csontvázat találtunk bennük, ezek pedig többnyire anatómiai helyzetben álltak. Mind az előcsarnokban, mind a templomon kívül kerültek elő önálló sírok is. A legfigyelemreméltóbb sír egy 25-35 év közti férfié, akit az előcsarnok északnyugati fala melletti osszárium mellé temettek. A férfit egy jelentős méretű kulccsal temették el. Ez a tárgy típus csak ritkán kerül elő, s említésre méltó még, hogy a kulcs a középkori közösségek esetében az elhunyt pozíciójára (státusára) utaló szimbólum.

14-15. kép: Az előcsarnokon kívül feltárt sírok
Fotók: Maria Romana Picuti)

EGÉSZSÉGI ÁLLAPOT ÉS BETEGSÉGEK

A tömeges temetkezések antropológiai vizsgálata a csontvázak keveredése miatt különösen nehéz feladat. Sok esetben csak az egyének minimum számát (MNI index – Minimum Number of Individuals) lehet megállapítani. Mindazonáltal kijelenthető, hogy gyermekeket, fiatakorúakat és felnőtteket, valamint egyaránt nőket és férfiakat is temettek a templom köré. A kor- és nemmegoszlás azonban nem felel meg a közösségekre jellemző demográfiai kritériumoknak, mivel a férfiak, és különösen az idősebb korosztályok, felülreprezentáltak voltak. Feltételezhető, hogy az apátság egy kiváltságos temetkezési helyszín volt, amit a hivatalnokok és a felsőbb társadalmi réteg tagjai engedhettek meg maguknak.

A megfigyelt patológiai elváltozások többsége a történeti népeiségekre tipikusan jellemző, az életmóddal és az általános öregedési folyamatokkal kapcsolatos. Az emberi maradványokon több – az időskorúaknál a mai népeiségek esetében is előforduló – betegséget, például ízületi és porckorong gyulladásokat lehetett azonosítani. Az ilyen ún. degeneratív betegségek gyakorisága és súlyossága összhangban volt az egyének becsült korával.

Más elváltozások a tápláltsági állapottal, illetve az anyagi jóléttel hozhatók összefüggésbe. Az ún. diffúz idiopátiás szkeletális hiperosztózis (DISH) ma is jól ismert betegség, amely főleg a fizikálisan inaktív, elhízástól, illetve diabétesztől szenvedő idősebb férfiakat érinti. A történeti népeiségek vonatkozásában a DISH jelenléte feltételezhetően a módosabb, magasabb rangú társadalmi rétegre utal. Emellett az antropológiai irodalom alapján a szerzetesek és papok esetében is kimutatható a DISH gyakori előfordulása. A lelőhelyen négy esetben dokumentáltunk DISH-t. Mind a négy lelet az előcsarnokon kívüli osszárúmkból került elő, tehát itt valószínűleg főrangú rétegehez tartozó világi személyek maradványairól van szó.

Az emberi maradványokon található orvosi beavatkozásokra utaló nyomok páratlan betekintést adnak a gyógyítás múltbeli gyakorlatába. Emellett egyes, speciális eszközöket és szakértelmet igénylő sebészeti beavatkozásokat ugyancsak a felsőbb társadalmi rétegekkel lehetett összefüggésbe hozni. Két esetben sebészeti trepanáció (koponyalékelés) volt megfigyelhető. Ez az egyedülálló beavatkozás ritkán fordul elő az antropológiai leletanyagban, így talán kijelenthető, hogy e két esetben a sebészeti beavatkozást ugyanaz a szakember végezte. A beavatkozás oka azonban eltérő lehetett, mivel a trepanációk helye és mérete különböző volt. A csontsérülés széleinek állapota, a gyógyulás hiánya arra enged következtetni, hogy a páciensek vagy nem éltek túl a beavatkozást, vagy kevéssel azt követően hunytak el.

Bár a rákos megbetegedést gyakran modern jelenségként interpretáljuk, számos történeti eset igazolja annak régiségét. Ugyanakkor az esetek száma alacsony. A rákbetegség embertani leleteken történő tanulmányozásának egyik legalapvetőbb akadálya az a tény, hogy csak az elsődleges csontdaganatok és áttétek azok, amelyek jelentkeznek a csontokon. Ez a patológiai körülmény általában is ritkává teszi a rák előfordulásának gyakoriságát a vizsgált embertani mintákon. Áttételes csonttráktot egyetlen idősebb korú egyén esetében azonosítottunk. A kulcsfonton, a lapockán és a bordatöredéken a rendellenes módon porózus csontelváltozás utalt az áttételes csonttráktokra.

A sassovivói apátságból származó embertani maradványok vizsgálata nem fejeződött még be. További vizsgálatok vethetnek majd fényt az ott temetkező közösség társadalmi rétegződésére, valamint a részletes paleopatológiai elemzés segítségével biokulturális és epidemológiai megközelítésből is rekonstruálhatjuk a hajdanvolt emberek életének és elhalálzásának aspektusait. (Fig. 16.)

16. kép: 35-40 éves férfi koponyája. Sassovivo apátság, stratigrafikus szám (US) 146. Fotó: Hajdu Tamás

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A szerzők ezúton is köszönetüket kívánják nyilvánítani a La Sapienza Egyetemnek (Sapienza Università di Roma), a Gregoriana Pápai Egyetemnek (Pontificia Universitas Gregoriana), a Perugiai Egyetemnek (Università degli Studi di Perugia), a Sassoviói Apátság Baráti Egyesületének (Associazione „Amici dell’Abbazia di Sassovivo”), a Folignói Takarékbank Alapítványának (Fondazione Cassa di Risparmio di Foligno), a Folignói Püspökségnek (Diocesi di Foligno), s végül a Folignói Önkormányzatnak a támogatásukért. A tanulmány magyar szerzői köszönik egyúttal az olasz Külügy- és Nemzetközi Együttműködési Minisztérium 2016-os és 2017-es támogatását. A fizikai antropológiai vizsgálatot az ELTE Tehetség gondozási Tanács (TH és TSZ) és a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatta. Köszönjük Gál Juditnak és Ferenczi Lászlónak az angol szöveg magyarra fordítását. Külön köszönet Dr. Roberta Taddeinek, a Sassoviói Apátság Baráti Egyesülete elnökének, valamint minden kollégánknak és diáknak, akik segítettek, hiszen áldozatos segítségük nélkül a mi munkánk sem lett volna lehetséges.

Fordította Ferenczi László

AJÁNLOTT IRODALOM:

L’abbazia di Sassovivo a Foligno. Silvani, Cinisello Balsamo, 1992.

LIA BARELLI – ROBERTA LORETI – MARIA ROMANA PICUTI – ROBERTA TADDEI (szerk.)

Oltre le Carte. L’abbazia di S. Croce di Sassovivo presso Foligno e la sua realtà materiale. Perugia: Fabrizio Fabbri editore, 2014.

LIA BARELLI

Un cantiere della conoscenza tra restauro e archeologia: il caso del chiostro dei SS. Quattro Coronati a Roma. «Materiali e strutture. Problemi di conservazione» 5 (2016) /9: Restaurare nella città eterna, 95–108.

M. FALOCI PULIGNANI

Il monastero di Sassovivo: conferenza. Roma: Michele Pubblicazione, 1933.

RENZO PARDI

Architettura religiosa medievale in Umbria. Spoleto: Centro Italiano di Studi sull’Alto Medioevo, 2000.

RENZO PARDI

Monumenti medioevali umbri: raccolta di studi di architettura religiosa. Perugia: Volumnia, 1975.

GIUSEPPE SACCONI

Relazione dell’Ufficio regionale per la conservazione dei monumenti delle Marche e dell’Umbria. 1891–92, 1900–901. Perugia: Guerriero Guerra, 1903.

ELEONORA SCOPINARO

Building techniques in the Umbrian Middle Ages: From History to Conservation. In: *Atti del XIII International Forum Le Vie dei Mercanti: Heritage and Technology. Mind Knowledge Experience* (Aversa and Capri, 11–13 June, 2015). Napoli, 2015, 579–587.